

VERSLAG

Vergadering:	700e (475e openbare)
Datum en tijd:	18 maart 2016, 10.15 uur
Plaats:	SER-gebouw, Den Haag
Aanwezig:	De Boer, Crabbendam, Driessen, Van Dijk, Eckhardt, Van Geest, Van der Grinten, Gunning-Schepers, De Groot, Hartveld, Heerts, Van Holstein, Hoogstraaten, Kuin, Limmen, Maessen, Nijpels, Schenk, Siertsema, Van Straalen, Swank, Tasma, Van der Veen, Van der Veer, Verhulp, Versteeg, De Vries, Weurding, Van Woerkom, Van Wijngaarden
Voorzitter:	Hamer
Genodigden:	Foumani (vrijwilliger Longfonds), Lie-a-Lien (gezondheidsmanager Royal IHC)
Secretariaat:	Timmerhuis Dirven (notulist), Van Zaal (secretaresse)

1. Opening

De *voorzitter* opent de vergadering.

2. Ingekomen stukken en mededelingen (overzicht mededelingen, ontvangen en verzonden publicaties R/2783)

Welkom:

De *voorzitter* heet de leden en genodigden, mevrouw Foumani en de heer Lie-a-Lien, welkom. Ook een bijzonder woord van welkom aan de FNV-beleidsadviseurs, die de raadsvergadering vanaf de publieke tribune bijwonen, en 's middags een kennismakingsgesprek hebben met medewerkers van het SER-secretariaat.

Overzicht R/2783:

Dit overzicht wordt voor kennisgeving aangenomen.

Herbenoeming mevrouw Hamer als voorzitter van de SER:

Mede namens de heer Heerts feliciteert de heer *De Boer* als vicevoorzitter mevrouw Hamer met haar herbenoeming, per 1 april 2016, voor de gebruikelijke periode van twee jaar als voorzitter van de SER en overhandigt hij haar een bloemetje. Het dagelijks bestuur en de raad hebben zich in dezen unaniem achter de voordracht van minister Asscher geschaard.

In het bijzonder noemt spreker de balans en wijsheid in haar voorzitterschap en haalt hij aan dat zij zich onder meer sterk maakt voor verlevendiging van de raadsvergaderingen. Vraagtekens heeft hij overigens bij de interviews met raadsleden achter het sprekersgestoelte. Ook de aandacht vanmorgen in de pers aan het vandaag nog vast te stellen ontwerpadvies over werken met een chronische ziekte draagt niet bij aan de verlevendiging.

In meer algemene zin is spreker voorstander van (top)vrouwen in topposities in raden van bestuur, raden van commissarissen en raden van toezicht. Hij roept een ieder op zich daarvoor sterk te maken en verwijst naar de database op de website topvrouwen.nl.

Op weg naar een nieuwe kabinetsperiode staat Nederland voor de uitdaging om leidend te worden als gaat om de combinatie van welvaart en groei, van inclusiviteit en van duurzaamheid. Het zou een goede zaak zijn wanneer de SER daaraan onder leiding van mevrouw Hamer een actieve bijdrage kan leveren.

Later in de vergadering spreekt de heer *Limmen* uit dat, hoewel binnen zijn organisatie niet de gewoonte bestaat om bestuursleden te feliciteren met een herbenoeming, het CNV het voorzitterschap van mevrouw Hamer eveneens waardeert, los van de man-vrouw kwestie.

De *voorzitter* stelt voor er weer twee jaar met elkaar 'tegen aan te gaan' en dankt de heer De Boer voor zijn vriendelijke woorden, die ook weer bijdragen aan de verlevendiging van de raadsvergaderingen. Dat laatste onderwerp en dus ook de figuur van het interview zal binnenkort in evaluerende zin kunnen worden besproken in de daarvoor ingestelde werkgroep.

Wat de publiciteit betreft zijn er afspraken over de omgang met de zgn. witte (de door de commissie van voorbereiding vastgestelde versie van het ontwerpadvies ten behoeve van de achterbanraadpleging) en de groene versie van het ontwerpadvies (de door de raad vast te stellen versie waarin de reacties van de achterbanraadpleging zijn verwerkt). Voor zover nodig, kunnen deze afspraken uiteraard worden aangepast. De publiciteit heeft er in ieder geval toe geleid dat vandaag op de radio elk uur wordt aangegeven dat het volgens de SER belangrijk is dat werkgevers en de werknemer met een chronische ziekte op de werkplek in dialoog gaan. Kortom een boodschap waarin alle partijen zich volgens de voorzitter kunnen vinden.

IMVO convenant duurzame kleding en textiel:

<http://www.ser.nl/nl/actueel/nieuws/2010-2019/2016/20160309-duurzame-kleding-textiel.aspx>

Later in de vergadering meldt de *voorzitter* dat op 9 maart jl. een brede coalitie van brancheorganisaties, vakbonden, maatschappelijke organisaties en Rijksoverheid, onder leiding/'mediation' van de SER, een convenant over internationaal verantwoord ondernemen in de kleding- en textielsector heeft gepresenteerd.

De volgende stappen in dit proces zijn het zekerstellen van de financiering van het convenant en de ondertekening ervan in juni door ten minste 35 partijen in de sector. Dan zullen ook de convenantspartijen ondertekenen.

Een tweede convenant over internationaal verantwoord ondernemen in de bankensector is in voorbereiding.

In het dagelijks bestuur is besproken hoe de eerder in de raad vastgestelde opdracht om uiteindelijk tot 10 convenanten op dit gebied te komen verder kan worden opgepakt. Daarover wordt ook buitengewoon constructief overleg gevoerd met minister Ploumen.

Tijdens de rondvraag vraagt mevrouw Siertsema er aandacht voor om dit convenant zodanig naar buiten te krijgen dat een gelijk speelveld ontstaat. De textiel-detailhandel is sterk betrokken bij dit convenant, maar wordt geconfronteerd met oneerlijke concurrentie, omdat externe spelers uit bijvoorbeeld de e-commerce of China bepaalde producten kunnen blijven aanbieden. Die zorg voor winkeliers in Nederland typeert zij ook als verantwoord maatschappelijk ondernemen.

De *voorzitter* dankt mevrouw Siertsema voor deze aanvulling.

3. Verslag van de 699^e (474^e openbare) vergadering d.d. 19 februari 2016 (R/2784)

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld en geeft verder geen aanleiding tot opmerkingen.

4. Actualiteiten

Recente ECB besluiten renteverlaging:

10 maart jl. heeft de ECB aangekondigd alle rentetarieven nog verder te verlagen, waarbij het belangrijkste rentetarief naar 0 procent gaat. Daarnaast gaat de ECB het opkoopprogramma voor

obligaties verder uitbreiden. Bovendien gaat de ECB ook nieuwe soorten obligaties opkopen: die van bedrijven. Tot slot blaast de ECB ook een programma voor langdurig krediet aan de banken (TLTRO) nieuw leven in.

De heer *Swank* licht toe dat het doel van deze maatregelen is om de markt van nog ruimere liquiditeit te voorzien.

De context is er één van lage inflatie, dalende inflatie en dalende inflatieverwachtingen. De centrale bankwereld wordt ongerust van deze signalen. Verder is sprake van een beperkte groei van de kredietverlening aan met name aan het mkb in Europa. Maar zeker ook in Nederland, waar deze negatief is. Er is gelukkig geen sprake van deflatie zoals dat in de jaren '30 het geval was. De economie groeit immers nog.

De opkoopprogramma's beogen de trends van dalende inflatie en dalende inflatieverwachtingen te keren. Deels loopt dit via een waardedaling van de wisselkoers. Dit kanaal werkt echter alleen zolang centrale banken in andere landen niet reageren. Doen ze dat wel, dan wordt het effect weer ongedaan gemaakt. Uiteindelijk moet ook de binnenlandse kredietverlening worden gestimuleerd. Dat betekent dat het monetaire beleid de reële economie gaat bereiken, wat tot nu toe nog niet optimaal is gelukt. Eén onderdeel van de nieuwe beleidsmaatregelen is specifiek gericht op de kredietverlening: banken krijgen korting op middelen die ze opnemen bij de ECB wanneer die worden uitgeleend aan bedrijven. Daarmee wordt een belangrijk probleem in de kern aangepakt. Dit onderdeel is niet controversieel.

Waarover wel de nodige discussie is geweest en nog steeds plaatsvindt, betreft het opkopen van obligaties van nu ook bedrijven. Dat beleid is gericht op een verdere verlaging van lange rentes. Naarmate rentes dichterbij het nulpunt komen, neemt de effectiviteit van dat beleid per definitie af. Tegelijkertijd nemen de bijkomende risico's toe. Spreker noemt er twee. In de eerste plaats een te uitbundige ontwikkeling van aandelen- en obligatiekoersen ofwel de mogelijkheid van het ontstaan van zeepbellen. In de tweede plaats worden steeds meer risico's die in de private sector zouden moeten blijven op de balans van de ECB genomen. In zekere zin worden ze daarmee risico's van ons allemaal, omdat de ECB van ons allemaal is. Dat kan leiden tot misallocatie van productiefactoren, e.d. Dit is een enigszins abstract risico maar wel een serieus risico. Het zou in Europa niet moeten gaan zoals in Japan. Zonder Europa met Japan te willen vergelijken, wijst hij erop dat uit Japan lessen kunnen worden getrokken.

Langzamerhand is een situatie bereikt dat het beleid van de ECB op zichzelf niet meer voldoende is. Ook op andere beleidsfronten in de eurozone zullen nog maatregelen moeten worden genomen. Dit met de kanttekening dat herstel van de eurozone op dit moment gelukkig plaatsvindt. Zo slecht gaat het dus niet. Maar er kan niet alleen meer worden gehamerd op beleid door de ECB. Wat die noodzakelijke aanvullende maatregelen precies zijn, verschilt van land tot land, zoals structurele hervormingen, budgettair beleid, overheidsinvesteringen en wellicht voor Nederland een betere benutting van de loonruimte waar dat mogelijk is. Spreker wil niet alleen Nederland noemen. Ook voor andere landen liggen er dit type uitdagingen. Niet overal bestaat dezelfde ruimte en soms is de ruimte in bepaalde landen gewoon niet aanwezig. Daarbij zou spreker het voorlopig willen laten.

De heer *Van Holstein* dankt de heer *Swank* voor zijn toelichting. Spreker wil aandacht vragen voor een ander effect van het monetaire beleid van de ECB, namelijk op spaargelden en pensioenen, waaraan zorgelijke consequenties zijn verbonden voor werkenden en gepensioneerden. De dekkinggraden van pensioenfondsen vragen zekerheden. Tegelijk worden door de opkoopprogramma's van de ECB op de staatsobligaties slechts lage rendementen gehaald, waarbij pensioenfondsen in een spagaat tussen enerzijds zekerheid en anderzijds rendement komen. In zijn achterban is sprake van onzekerheid, zeker wanneer pensioenfondsen aankondigen dat er mogelijk in 2017 kortingen zullen gaan plaatsvinden. Die onzekerheid zet aan tot sparen, wat ook consequenties heeft voor de economie. Tegelijkertijd krijgen de spaarders geen rendement op hun spaargeld. Alles bij elkaar rekenen de maatregelen van de ECB op weinig begrip. Sterker, ze geven aanleiding tot boosheid. Dit kan niet de bedoeling van

het beleid zijn. Daarom vraagt hij de heer Swank nader in te gaan op de effecten van het beleid van de ECB op de spaargelden en pensioenen.

De heer *Limmen* vraagt de heer Swank of het bestuur van DNB nog ruimte heeft om in enigerlei mate terug te komen op de besluitvorming door de ECB.

De heer *Van Dijk* bevestigt dat de boosheid bij mensen en zeker de gepensioneerden groeit. Zij hebben het gevoel dat zij nu aan de beurt zijn om te profiteren van de groeiende economie. De gepensioneerden hebben al jarenlang geen indexatie ontvangen en zelfs een aantal kortingen ontvangen. Zij hebben in de afgelopen jaren al tientallen euro's inkomen verloren, wat zeker met een klein pensioen van 400-500 euro veel is. Het verbaast spreker dat de heer Swank dit niet heeft benoemd in zijn toelichting. Het gaat immers niet alleen om financiële stabiliteit maar ook om vertrouwen. Het vertrouwen van mensen die vertrouwen op een bepaalde toezegging, waarbij niet alleen het pensioenfonds zijn best moet doen om dat waar te maken. Ook de Nederlandse overheid zou nu aan kunnen geven dat het nu genoeg is. Al een jaar of twee hebben de ECB-maatregelen een funeste invloed op fondsen. Ook hebben zij invloed op de consumptie en de economie. Inderdaad worden voor 2017 kortingen voorzien. De FNV vindt dat dit moet worden voorkomen en zoekt naar een politieke oplossing. DNB heeft als één van de eerste organisaties aangegeven dat zij de ECB-maatregelen en nadelige consequenties accepteert, aanpassingen in de wet- en regelgeving op pensioengebied en de rekenrente afwijst en vindt dat de pijn moet worden gedeeld. Deze reactie komt volgens de FNV niet tegemoet aan de zorg van mensen. Hij hoopt en verwacht dat DNB en de politiek hiervoor oplossingen zullen zoeken voor de komende tijd.

De heer *Van Woerkom* bevestigt dat in ieder geval de binnenlandse consumptie sterk gebaat is met vertrouwen. Klanten in winkels en in de horeca houden hun geld daarom in hun portemonnee. Ook in het VNO-bestuur heeft spreker al opgemerkt dat een eventuele recessie meer zal ontstaan door de kunstmatig lage rente dan door andere effecten. Omdat de werkgelegenheid in de binnenlandse consumptie onder druk staat, zou dat aspect van het beleid in ogenschouw moeten worden genomen. In ieder geval zou een verdere verruiming van maatregelen niet moeten worden gesteund. Ook spreker hoopt dat naar oplossingen zal worden gezocht.

De heer *De Boer* dankt de heer Swank voor zijn toelichting. Ook spreker onderstreept het belang van vertrouwen. Het is ook belangrijk dat mensen begrijpen wat er aan de hand is als het gaat om rente en pensioenen. Heldere communicatie is van groot belang. Dit beluistert hij ook in de inbreng van de vragenstellers. Zo roepen mensen dat de potten leeg zijn, terwijl de werkelijkheid is dat de potten nog nooit zo vol zijn geweest. Mensen wijten de problemen aan Europa en de euro en pleiten voor terugtrekking. De maatregelen van de ECB hebben echter ook een duidelijk stimulerende invloed op de economie gehad. Misschien heeft het beleid er ook voor een belangrijk deel aan bijgedragen dat Europa uit de recessie is gekropen. De ECB-maatregelen bedoelen de lange rente verder te verlagen. Zou de rekenrente voor de pensioenen die ontwikkeling moeten volgen of zou meer naar de reële rendementen van de pensioenfondsen moeten worden gekeken? Wie beslist over de renterente?

De heer *Heerts* sluit zich graag bij de inbreng van de verschillende vragenstellers aan. Wat zijn de gevolgen voor pensioenfondsen van een eventuele negatieve rente? Moeten ze dan geld terugbetalen? Gaan de pensioenen dan niet kapot? Hij vindt dat DNB zich veel krachtiger kan uitspreken over de ontwikkelingen. Die ontwikkelingen werken averechts op het vertrouwen van mensen als het gaat om (binnenlandse) bestedingen.

De heer *Swank* bevestigt dat de pensioenpotten niet leeg zijn, zoals de balansen ook laten zien. De realiteit is dat in het huidige pensioenstelsel echter verdeelregels zijn afgesproken over die potten, zeker wanneer de premies op hetzelfde niveau blijven. Het FTK is niet bestand tegen een lage rente, maar het systeem is ook niet bestand tegen de nog steeds geldende belofte van nominale zekerheid. Beide zullen moeten worden

aangepakt. Spreker erkent dat de economische constellatie tegenvalt. Dit had niemand voorspeld.

De ontwikkelingen dagen volgens spreker uit om zo snel mogelijk aanpassingen te realiseren in het pensioenstelsel en niet om binnen het bestaande stelsel de regels aan te passen in de hoop op betere tijden. Ook in 2007-2008 waren er veel deskundigen die meenden dat de rente alleen nog maar kon stijgen. De realiteit is veranderd. Met het beleid van de ECB zal de rente nog een geruime tijd laag blijven.

De heer *Van Dijk* sluit zich erbij aan dat het pensioenstelsel aanpassing verdient. Daarover wordt ook nagedacht. Dit neemt niet weg dat op de korte termijn creatieve maatregelen nodig zijn, in ieder geval om kortingen te voorkomen, omwille van het vertrouwen van mensen. Dat is op zijn beurt weer nodig om een goede discussie over het stelsel te kunnen voeren.

De heer *De Boer* herhaalt in dit verband zijn vraag wie beslist over de rekenrente, ook al zou de ECB besluiten de rentes nog verder te verlagen. Dit ook omdat nu discussie wordt gevoerd of de AOW dan maar niet zou moeten worden verhoogd, wat ook nadelige effecten heeft.

De heer *Swank* stelt dat DNB niet aan die 'knop' zit. DNB zit aan 'technische knoppen' binnen een gegeven mandaat. Een toezichthouder zal niet snel beslissen dat de spelregels zouden moeten worden veranderd. Ook zijn daarmee in andere dossiers slechte ervaringen opgedaan. Er is druk uitgeoefend om de rentecurve aan te passen, maar daarmee worden volgens spreker de spelregels veranderd. Bovendien is dan sprake van veranderingen in de verdeling: de pot verandert namelijk echt niet.

De heer *Heerts* gaat ervan uit dat DNB invloed heeft op het ECB-beleid.

De heer *Swank* stelt dat die invloed er is maar dat deze beperkt is, zoals in de discussie in de afgelopen tijd ook naar voren is gekomen. Het unieke karakter van het Nederlandse pensioenstelsel levert wel een argument op, maar is niet doorslaggevend ten opzichte van de stelsels in andere EU-landen. Spreker heeft al aangegeven welke positieve kanten het beleid van de ECB heeft en welke beperkingen er aan zijn verbonden. Voor het Nederlandse pensioenstelsel en verwachte nadere kortingen is dit beleid inderdaad uiterst lastig.

Spreker wijst er verder op dat het beleid van de ECB niet alleen is gericht op pensioenen maar op het aanjagen van de kredietverlening.

De heer *Nijpels* geeft aan dat uiteindelijk het kabinet en de Tweede Kamer aan de 'knoppen' zit. Zij stellen het financieel toezichtskader vast met de normering. De beslissing van de ECB leidt uiteindelijk tot een politiek debat. Een debat over de vraag of de hele set aan regels waarmee onder andere DNB toezicht houdt op de pensioenen moet worden aangepast. Zo dat op korte termijn niet haalbaar is, zal de vraag moeten worden beantwoord welke reparatiemaatregelen kunnen worden getroffen. Dit mede om ervoor te zorgen dat de discussie over het pensioenstelsel op een rustige wijze kan verlopen.

De *voorzitter* wijst erop dat de polder hierin ook zijn rol heeft. Spreekster merkt op dat vanmorgen in het dagelijks bestuur van de SER is afgesproken om de effecten op de pensioenen en het pensioenstelsel in de desbetreffende commissies en werkgroepen van de SER en de Stichting van de Arbeid nader te bespreken teneinde de politiek hierover te kunnen adviseren. In die zin pakken de SER en sociale partners zelf ook de handschoen op.

Met het oog op de tijd geeft de voorzitter de heer *Swank* graag nog gelegenheid tot een laatste, afsluitende reactie.

De heer *Swank* wijst er nogmaals op dat alle maatregelen in de ECB op dit moment een trade-off zijn. Het gaat niet alleen om de pensioenen. Het gaat ook om de werkgelegenheidsontwikkeling. Het vertrouwen neemt ook niet toe wanneer de

werkgelegenheid zich minder gunstig ontwikkeld dan verwacht. Het beleid van de ECB heeft niet alleen 'winners'.

Hiermee rondt de *voorzitter* de bespreking van agendapunt 4 af.

5. In kader van het Energieakkoord: DNB-rapport *Tijd voor transitie: een verkenning van de overgang naar een klimaatneutrale economie*
<http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archieef/dnbulletin-2016/dnb338533.jsp>

Inleiding heer Swank:

Met behulp van PowerPoint verzorgt de heer *Swank* een korte presentatie over het genoemde DNB-rapport.

De desbetreffende sheets zullen nog aan de raadsleden ter beschikking worden gesteld. In de verslaglegging is de informatie uit die sheets op hoofdlijnen verwerkt.

De heer Swank licht allereerst toe waarom DNB zich met dit onderwerp heeft beziggehouden. Het realiseren van de klimaatdoelstellingen vergt ander gebruik van energie, wat van invloed kan zijn op de economische prestaties van een land. Zonder energie geen economie. Er is een discussie losgebarsten over de 'carbon bubble'¹ en dat heeft vragen opgeroepen van de uitzettingen van financiële instellingen, met name als gaat om uitzettingen op energieopwekkende en -intensieve bedrijven. DNB is hiervoor ten rade gegaan bij een groot aantal partijen, dat dagelijks met de problematiek te maken heeft, zoals industrie, NGO's, Planbureau voor de Leefomgeving, de Borgingscommissie van de SER e.d. Primair doel was om orde aan te brengen in de diversiteit van inzichten en opvattingen. Ook dit is een dossier waarover lang niet iedereen het eens is. Die orde was vooral voor DNB zelf van belang.

De centrale vraag van waaruit is geopereerd, is wat er mondiaal moet gebeuren wanneer de klimaatdoelstelling van het akkoord in Parijs serieus wordt genomen. Dit betekent minimaal dat aan het einde van de eeuw de gemiddelde temperatuur op de aarde niet meer dan 2 graden Celsius mag stijgen (omdat een hogere stijging de klimaatsystemen op aarde ernstig verstoort), liever nog maximaal 1,5 graden. De 2 graden doelstelling betekent dat rond 2060 een CO₂-neutrale economie nodig is. Neutraal wil zeggen dat er net zoveel CO₂ wordt uitgestoten als wordt opgenomen. Daarna moet de CO₂ per saldo uit het systeem. Wanneer het huidige beleid wordt voortgezet, wordt die doelstelling niet bereikt. Wanneer vanaf nu geen enkele maatregel meer zou worden genomen, zal de CO₂-uitstoot meer dan verdubbelen. Tot 2020 ontlopen de scenario's niet veel. Dat komt doordat de trend op korte termijn niet gemakkelijk is bij te buigen zonder zeer grote economische schade. Na 2020-2025 komt het er echter op aan. Na die tijd is dan ook een stevige bijstelling van het huidige beleid nodig.

De uitdaging zit vooral in de Westerse wereld. De Westerse wereld kent het hoogste energiegebruik per inwoner. Nederland steekt daarbij ongunstig af bij de EU. Dit heeft te maken met de sectorstructuur van Nederland: veel glastuinbouw, petrochemie en transport. Dit zijn energie-intensieve sectoren. Tegelijkertijd zijn het CO₂-intensieve sectoren. Voor de Nederlandse economie ligt er dus een extra uitdaging.

¹ DNB-rapport, p. 47: "De 'koolstofzeepbel' (carbon bubble)-hypothese stelt dat de waarde van fossiele brandstofreserves wordt overschat op financiële markten, omdat de hoeveelheid CO₂ die nog kan worden uitgestoten, gegeven de klimaatambities, beperkt is. Indien deze reserves niet meer uit de grond kunnen worden gehaald, zouden het gestrande activa worden...Ook andere CO₂-intensieve activa, zoals boorplatforms en distributienetwerken, kunnen plotseling hun waarde verliezen...Ook beperken de effecten zich niet tot de olie-, gas- en kolensector. Bedrijven in andere CO₂-intensieve sectoren, zoals de elektriciteitsproductie, zware industrie, landbouw, vastgoed en transport, kunnen ook te maken krijgen met afschrijvingen.

Een deel van genoemde industrieën wordt op dit moment voor een deel niet bereikt met het klimaatbeleid. Het ETS werkt voor deze industrieën niet altijd en meestal helemaal niet.

In het Eurogebied neemt olie in het totale energieverbruik bijna 40 procent in, gas ruim 20 procent, kolen, nucleair en duurzaam ieder ca. 13 procent. De energiemix van Nederland verschilt hiervan sterk: meer olie bijna 50 procent (met name petrochemie en transport), meer gas ca. 35 procent (Slochteren). De rest wordt gevormd door kolen (minder, 10 procent) en duurzaam (minder, ca. 4 procent) en nucleair, niet of nauwelijks. Het aandeel gas is binnen de fossiele brandstofvoorraad gunstig. Het aandeel duurzaam is niet gunstig. In termen van vervuiling is het aandeel nucleair niet gunstig, maar wel in termen van potentiële veiligheid.

DNB heeft gekeken naar de uitzettingen van financiële instellingen op de fossiele sector. Dit blijkt mee te vallen. In percentages van het totale activa is dit bij de banken 2 procent, bij verzekeraars 1,5 procent en pensioenfondsen ruim 5 procent. Wanneer daarbij de energie-intensieve sectoren worden opgeteld, is het totale percentage van het totale activa bij banken 12 procent. Bij verzekeraars is dit minder en bij pensioenfondsen het meest en ook het meest in risicovolle uitzettingen, namelijk aandelen en grondstoffenbeleggingen.

Wat zijn de hoofdboodschappen van het rapport?:

- Het belangrijkste is een focus op CO2 en met name een juiste beprijzing. De prijs is nu ca. 8 en moet naar 45 euro per ton om gas aantrekkelijk te maken en naar ca. 100 euro per ton om afvang van CO2 mogelijk te maken. Een focus op CO2 betekent weg van kolen en olie. Duurzaam is instrumenteel, maar vergt elektrificatie.
- Sluit geen brugtechnologieën uit (grootschalige Carbon Capture and Storage, gas, kernenergie). Wanneer er twee of drie worden uitgesloten, resteert er weinig vrijheidsgraad meer en schaadt dit de economische groei sterk.
- Een betrouwbare overheid is van belang. De investeringen, die moeten worden gepleegd, hebben een doorlooptijd van 30-40 jaar. Dat betekent dat over kabinetperiodes heen moet kunnen worden gekeken. Een Klimaatwet is in dat verband misschien geen gek idee. Het moet geen wet zijn, waarin allerlei zaken op de komma nauwkeurig worden vastgelegd tot 2060.

In Nederland is een Energieakkoord gesloten. Enkele observaties en vragen in dat verband:

- Perfecte methode: breed draagvlak.
- De ambities tot 2023 zijn grosso modo consistent met het Klimaatakkoord van Parijs.
- De echte uitdagingen volgen in latere decennia: 40 procent CO2-reductie in 2030 ten opzichte van 1990 en CO2-neutraal rond 2060 (of eerder voor de 1,5 graad Celsius opwarming).
- Efficiënt voor de lange termijn? Geen expliciete CO2-doelstelling!
- Is er genoeg aandacht voor innovatie?

Reactie van de heer Nijpels vanuit het Energieakkoord:

De heer *Nijpels* verwacht dat alle partijen in de Borgingscommissie blij zullen zijn met dit rapport van DNB, omdat de ernst van de energietransitie nog eens wordt onderstreept en duidelijk wordt gemaakt welke gevolgen dat kan hebben voor de financiële wereld.

In de tweede plaats constateert spreker dat DNB voor een reductie van CO2 kiest om de doelstelling van het Klimaatakkoord te bereiken. Er vindt een wetenschappelijke discussie plaats over de vraag of op CO2-reductie moet worden gestuurd dan wel op energiebesparing en duurzame energie. Uiteraard zijn deze met elkaar verbonden: om CO2-reductie te bereiken is energiebesparing nodig en de inzet van duurzame energie. Het verschil betreft dat een aantal partijen, bijvoorbeeld het bouwende bedrijfsleven, een normering voor energiebesparing wenselijk acht, omdat dit hen zekerheid geeft. Voor

hen blijft de CO₂-reductie wat abstract. De Borgingscommissie zal over ca. een maand de aangehaalde vraag nader bespreken om een bijdrage te kunnen leveren aan het politieke debat hierover.

Positief is dat de financiële sector met het rapport duidelijk wordt gemaakt dat de transitie behoorlijke financiële implicaties heeft. Niet alleen voor het beleggingsbeleid e.d. Maar ook om het bedrijfsleven te helpen met de investeringen die nodig zijn op het gebied van de energietransitie.

Veel Indianenverhalen doen overigens de rondte als het gaat om de kosten van de energietransitie. In dat verband is het leerzaam om naar het commentaar van het CPB op de nationale klimaatwet van Samson en Klaver.

Het Europese beleid is gericht op 40 procent CO₂-reductie in 2030. Dit moet Nederland ook volgen. Voor de uitvoering van het Klimaatakkoord van Parijs is 45 procent reductie nodig in 2030. De klimaatwet van Samson en Klaver vraagt een reductie van 55 procent in 2030.

Dit alles zal ongetwijfeld een rol gaan spelen in de energiebeleidsagenda van de minister van EZ, die naar alle waarschijnlijkheid een hoofdmoot zal worden in de komende kabinetsformatie.

De *voorzitter* gaat ervan uit dat het onderwerp ook in SER-verband tegen die tijd nog uitgebreid zal worden besproken.

Spreekster dankt de heren Swank voor zijn toelichting en de heer Nijpels voor zijn reactie vanuit het Energieakkoord.

In verband met verplichtingen elders verlaat de heer Swank hierna de vergadering.

6. Advies Werk: van belang voor iedereen - Een advies over werken met een chronische ziekte (R/2785)

De *voorzitter* stelt het voorliggende conceptadvies aan de orde, dat is voorbereid door een ad hoc commissie onder voorzitterschap van mevrouw Gunning.

Toelichting commissievoorzitter:

Mevrouw *Gunning* dankt allereerst het secretariaat in de persoon van mevrouw Wouters, mevrouw Proper en de heren Ravesteijn en Van der Steen voor de geleverde ondersteuning, dat volgens spreekster in een prachtig advies heeft geresulteerd. Het advies bevat relatief veel goed nieuws, maar geeft ook huiswerk mee.

Ondersteund door een Powerpointpresentatie licht spreekster de hoofdlijnen van het advies toe:

In de komende jaren neemt het aantal werkenden met een chronische ziekte verder toe. Deels is dit het succes van de geneeskunde. Nu mensen langer moeten doorwerken, moeten arbeidsorganisaties zich erop voorbereiden dat medewerkers met een chronische ziekte normaal zullen worden. Gelukkig zijn de meeste mensen met een chronische ziekte gewoon aan het werk. Het is belangrijk dat zij geen belemmeringen op het werk ondervinden. Zodra dat namelijk het geval is, of iemand zich ongezond voelt, neemt het percentage werkenden sterk af.

Daarom zet het advies sterk in op het voorkomen dat iemand belemmeringen gaat ondervinden op zijn werkplek. De werknemer moet bereid zijn duidelijk te maken dat hij/zij een chronische ziekte heeft. De leidinggevende/werkgever op zijn beurt moet bereid zijn na te gaan welke aanpassingen in de werkzaamheden of de werkomstandigheden nodig zijn om te voorkomen dat het werk belemmeringen met zich brengt.

Die verantwoordelijkheid betekent dat mensen over een drempel heen moeten om erover te praten. Die drempel kan deels te maken hebben met het eigen gevoel van privacy, maar ook wel met het gevoel dat een chronische ziekte als een negatieve consequentie door de leidinggevende kan worden gezien. Het is dus van essentieel belang dat de leidinggevende op een goede manier in het gesprek gaat.

Welke aanbevelingen bevat het advies?:

- Vergroot de kennis over arbowetgeving en subsidievoorzieningen. In de wet- en regelgeving is al veel op zijn plaats. Van de bestaande mogelijkheden (ook om op de werkplek hulp te krijgen bij de ondersteuning van de gewenste aanpassingen, eventuele jobcoaching) wordt te weinig gebruik gemaakt. Een centraal informatiepunt over chronische ziekten en werk is nodig. Welke problemen kunnen optreden met specifieke ziekten in specifieke werksituaties.
- Verbeter de dialoog. Hierop is spreekster al ingegaan en dit staat centraal in het advies. De werknemers en leidinggevenden moeten hierop worden voorbereid. Een werknemer, die de stap tot een dialoog eng vindt, moet een beroep kunnen doen op een bedrijfsarts, die als derde persoon aan het gesprek kan deelnemen.
- Veranker preventie op de werkvloer. Ook hierop is spreekster al ingegaan. Voorkomen moet worden dat mensen belemmeringen gaan ondervinden van hun chronische ziekte in het werk. Het is ook belangrijk om dit te meten en te toetsen, bijvoorbeeld door het gebruik van werkvermogen-instrumenten.
- Bied ondersteuning vanuit de zorg. Het aspect werk moet binnen de zorg een belangrijkere plaats krijgen. Bijvoorbeeld de huisarts moet weten waar zijn patiënt werkt, zodat hij/zij ook rekening kan houden met de taken die betrokkene op zijn werk moet uitvoeren. Wanneer iemand vanwege een verhoogde bloeddruk plaspillen moet slikken en hij/zij buschauffeur is, is het handig om die pillen niet 's morgens vroeg voor te schrijven wanneer de diensten aanvangen. Is dat om medische redenen wel noodzakelijk dan zou met de werkgever moeten worden afgesproken dat de betrokken werknemer de middag- en/of avonddiensten moet doen. Dit soort aanpassingen lijkt relatief eenvoudig, maar komen vaak nog niet van de grond.
De bedrijfsarts van zijn/haar kant moet de verantwoordelijkheid nemen voor de noodzakelijke aanpassingen bij de individuele chronische ziekte.

In het advies is vooral aandacht besteed aan het werk blijven en beperkt aan het werk komen.

Chronisch zieken, die aan het werk blijven, kunnen dat lang volhouden. Maar als ze uitvallen, blijkt het moeilijk te zijn om weer aan het werk te komen. In andere SER-adviezen en -adviestrajecten wordt daaraan aandacht besteed.

Er is echter ook een (kleine) groep jongeren met een chronische ziekte. Veel jongeren, die vroeger doodgingen, blijven nu leven en kunnen goed naar de arbeidsmarkt worden geleid. Die groep valt vaak buiten alle categorieën die worden geholpen om aan het werk te komen. Haar pleidooi is om het gemakkelijk voor een werkgever te maken om zo'n jongere een kans te geven.

Afsluitend constateert spreekster dat de wet- en regelgeving in Nederland wat chronische ziekte en werk betreft op orde is, maar dat meer gebruik moet worden gemaakt van de mogelijkheden en voorzieningen. Hier ligt huiswerk voor de raadsleden om in hun achterbannen binnen de bedrijven de bepleite dialoog op gang te brengen. Op dit onderwerp komt niemand er onder uit dat zij zelf mede verantwoordelijk zijn voor het succes. Om dit proces te vergemakkelijken, is ook een publieksversie van het advies gemaakt. Werkexemplaren ervan overhandigt spreekster vervolgens aan de voorzitter en de twee vicevoorzitters van de raad.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun waardering.

Opvattingen werkgevers: inleiding mevrouw Siertsema:

Zoals al is aangehaald door mevrouw Gunning, is aldus mevrouw *Siertsema* de aanleiding voor het advies de vraag van het kabinet hoe de groeiende groep werkenden met een chronische ziekte aan het werk kan worden gehouden. Uit de analyse blijkt dat het vooral een gevolg is van langer doorwerken. Vanaf 50 en 60 jaar komt een chronische ziekte nu eenmaal meer voor.

De grote aantallen zouden het beeld kunnen wekken dat de helft van Nederland chronisch ziek is. Zoals dit ook in het advies is toegelicht, is het begrip chronische ziekte echter heel breed.

Het betreft een onderwerp dat door werkgever en werknemer samen besproken zal moeten worden. De meeste bedrijven zijn mkb-bedrijven. Over het algemeen gesproken weet deze werkgever buitengewoon goed wie zijn werknemers zijn en wat ermee aan de hand is. De uitdaging is om te kijken hoe ze samen verder komen.

In sommige opzichten is het onderwerp nog een taboe. Misschien is dit ook een onbedoeld effect van de wetgeving op het gebied van privacy. Het zou enorm helpen om dit taboe te doorbreken. Ook het advies zelf bewijst daarvoor goede diensten. Het moet een gesprek worden tussen de werkgever/de leidinggevende en de werknemer. Het gaat om maatwerk. Wanneer dat kan, kan het. Grotere bedrijven hebben echter vaker wat meer mogelijkheden en kan intern een beroep op professionele begeleiding worden gedaan. Juist in het mkb is het een uitdaging om goed te kijken wat de mogelijkheden zijn.

Uit haar eigen sector is haar bekend dat het lastig wordt om cv-ketels te verplaatsen wanneer een medewerker rugklachten heeft. Binnen het bedrijf zijn er dan vaak weinig andere werkmogelijkheden. Dan is het goed dat de ondernemersorganisaties ondernemers in hun achterban erop wijzen om vooral ook met elkaar in gesprek te komen om mensen op een goede plek en op een goede wijze aan het werk te kunnen houden.

Werkgevers zijn blij met dit advies, juist omdat het niet opnieuw tot regelgeving leidt, maar een beroep doet op de samenwerking tussen werkgever en werknemer en het door hen te voeren goede gesprek. Het moet absoluut op de agenda komen. Gezondheid is soms iets wat je overkomt. Soms heb je er zelf ook invloed op. Zoals mevrouw Gunning al aanvoerde, moet de factor werk ook door alle partijen om de werkgever en werknemer heen, zoals een huisarts of bedrijfsarts maar ook door de gezondheidszorg in bredere zin worden meegenomen op het moment dat de ziekte en de combineerbaarheid met het werk ter sprake komt.

Werkgeversorganisaties zullen naar hun achterban zeker aangeven wat de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn als het gaat om werken met een chronische ziekte. Op die manier kan het noodzakelijke gesprek worden gestimuleerd. Spreekster herhaalt in dit verband dat het in heel veel gevallen goed gaat, juist door een goede relatie tussen werkgever en werknemer.

Het is plezierig dat het advies ook goede voorbeelden bevat. Van een aantal grafieken en cijfers schrikt zij echter. Als het gaat om de gegevens met betrekking tot gezondheid, leeftijd en opleiding ligt er nog een uitdaging, zeker ook in haar sector.

Afsluitend herhaalt spreekster dat werkgevers blij zijn met dit advies en daarom dankt spreekster alle betrokkenen voor hun inzet in dezen.

Opvattingen werknemers: inleiding Van der Veer:

Namens de drie vakcentrales deelt de heer *Van der Veer* mee dat met dit advies in de hand een stap verder kan worden gekomen in een belangrijke zaak. De titel zegt in feite alles: werk is voor iedereen belangrijk. Werk geeft voldoening en als het goed is draagt het aan geluk in het leven. Daarom moet werk voor iedereen beschikbaar zijn en blijven.

Nederland wordt geconfronteerd met een vergrijzing die ook weerklinkt in de beroepsbevolking. Dat betekent dat er vanaf die kant ook meer mensen aan het werk zullen zijn die een chronische ziekte hebben of gedurende de werkzame tijd zullen ontwikkelen. We zullen er dus aan moeten wennen, zoals Stella Young al stelde in het voorwoord van dit advies, dat een wereld met veel chronische ziekten en aandoeningen de 'gewone' wereld is. We zullen er aan moeten wennen dat we, willen we die wereld inderdaad zien als 'gewoon', we op weg daar naar toe, hoe gek het ook klinkt, extra zaken zullen moeten regelen.

Veruit de meeste werknemers met een chronische ziekte kunnen gelukkig 'gewoon' hun werk doen. Voortschrijdend inzicht en nieuwe medicatie zorgen ervoor dat steeds meer werknemers in feite geen last hebben van chronische aandoeningen. Maar er zijn ook veel situaties waarin dat anders ligt; waarin het niet vanzelfsprekend is dat je 'zomaar'

met een chronische ziekte je werk op dezelfde wijze kunt blijven doen als daarvoor. De voorzitter van de commissie heeft al een voorbeeld hiervan aangehaald. Nog steeds zet het hebben van een ziekte of aandoening veel werknemers op achterstand en belanden juist deze werknemers nogal eens vooraan bij een komende reorganisatie en juist weer achteraan bij het verkrijgen van werk. Die situatie moet volgens de vakbeweging veranderen en daarom hebben we ook aan dit advies meegewerkt.

Leidt dit advies nu tot oogverblindende vernieuwing? Eerlijk? Naar onze smaak niet. De vraag is of dat ook altijd moet bij dit soort adviezen. Soms lijken oplossingen, zoals ze ook in dit advies worden genoemd, open deuren. Toch zijn veel van die deuren nog steeds gesloten. Hij noemt er eentje: "een goed gesprek" als instrument. In het advies staat bijvoorbeeld dat het "voor goede passende afspraken wenselijk is om open te zijn over de chronische ziekte en de mogelijke gevolgen ervan voor het werk. De leidinggevende en de bedrijfsarts hebben dat inzicht nodig om in te kunnen spelen op de mogelijkheden van de werkende". Dat lijkt wellicht vanzelfsprekend, maar in heel veel situaties is dat niet het geval. In de praktijk zullen werknemers goed moeten afwegen of het 'open zijn over hun situatie' passend is in de werksituatie waarin zij verkeren. In dat verband wijst spreker erop dat de flexibilisering in Nederland, ook in het mkb, hand over hand toeneemt en dat is geen situatie waarin een werknemer prettig dit soort moeilijke gesprekken aangaat. Dus te vaak is dit nog een gesloten deur en zoals het advies al stelt: het gaat altijd om maatwerk.

Het advies biedt een breed palet van oplossingen. Voor de vakbeweging is het verankeren van preventie daarbij van groot belang. Een goed arbobeleid vormt de kern van waaruit in het bedrijf preventie kan worden bedreven. Zodat gezocht kan worden naar die maatregelen die ervoor zorgen dat juist deze groep werknemers tijdig in beeld komt. En zodat er tijdig maatregelen worden genomen die werknemers met een chronische ziekte in staat stellen om te blijven werken.

Voor de vakbeweging is daarbij van belang dat er een goed samenspel is tussen bedrijfsarts en andere deskundigen, werknemer en werkgever. Voorop staat voor de vakbeweging dat de bedrijfsarts onafhankelijk kan optreden en ieders belang dient af te wegen, maar daarbij wel de mogelijkheden van een werknemer als uitgangspunt neemt. Daarom ook is het belangrijk om de ogenschijnlijk goed geregelde wettelijke verplichtingen in onze arboregelgeving nog eens tegen het licht te houden. En daarom is het ook zaak nog eens goed te onderzoeken of de voortdurende nadruk op verzuim en daaruit voortkomende maatschappelijke kosten niet kan worden verlegd naar preventie en de daarbij behorende investeringen. Ook dat staat op een goede manier beschreven in dit advies.

De raad gaat in het advies niet uitvoerig in op de positie van mensen met een chronische ziekte of aandoening die in of vanuit de Sociale Werkvoorziening aan het werk zijn. Wel benadrukt de raad de noodzaak om voor deze subgroep een werkklimaat te borgen, waarin zij adequaat en veilig aan het werk kunnen. Dit punt is actueel nu de Participatiewet grote veranderingen met zich brengt voor de organisatie van beschut werk. Daarom zegt spreker het hier nog maar eens heel nadrukkelijk.

Spreker sluit af met een blik voorwaarts, gericht op allen die zijn betrokken bij het zoeken naar de beste oplossingen om het werken met een chronische aandoening zo goed mogelijk te laten verlopen. Dat zijn in de eerste plaats de sociale partners, die nu de mooie woorden uit dit advies krachtig moeten omzetten in daden. En dat is de overheid, die de noodzakelijke voorwaarden zal moeten scheppen om ervoor te zorgen dat het normaal zal zijn en blijven om in alle bedrijven en organisaties op een andere, meer actieve manier aan de slag te gaan met het aan het werk houden en krijgen van mensen met een chronische ziekte. Nogmaals, daarbij staat voor de vakbeweging preventie van uitval voorop staat in plaats van verzuim.

Reactie commissievoorzitter:

Mevrouw *Gunning* kan volstaan met een korte reactie. Het ontwerpadvies is geen technisch of sexy advies, maar geeft wel aan waar het om draait. Mevrouw *Siertsema* en de heer *Van der Veer* hebben vanuit werkgevers- en werknemersoptiek de energie benadrukt, die we er met ons allen in moeten steken om dit tot een succes te maken. Wanneer dit niet zou lukken, zijn wij daarop ook aanspreekbaar.

Gesprek met de genodigden, mevrouw Foumani en de heer Lie-a-Lien, en met mevrouw Gunning:

Mevrouw *Foumani* geeft aan een chronische ziekte te hebben. Vroeger was dat niet het geval. Zij is 31 jaar, heeft rechten gestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam, alwaar zij ook werkzaam is geweest binnen de advocatuur. In de bloei van haar juridische carrière bleek zij ziek te zijn. Het ziekteproces verergerde steeds meer. Alle ingrepen van de arboarts en de werkgever ten spijt, bleek zij volledig te moeten worden afgekeurd met een longziekte. Inmiddels zet zij zich als ervaringsdeskundige in voor het Longfonds, onder andere om haar verhaal naar buiten te brengen. Bij de vereniging van Nederlandse arboartsen kijkt zij naar richtlijnen die worden ontwikkeld voor chronisch ziekten. Ook helpt zij het Longfonds bij het beoordelen van wetenschappelijk onderzoek. Er is immers veel kennis nodig om meer begrip te kweken bij werkgevers, werknemers en andere mensen die in de omgeving van een chronisch zieke longpatiënt betrokken zijn.

De heer *Lie-a-Lien* is gezondheidsmanager bij scheepsbouwbedrijf Royal IHC. Het bedrijf heeft een populatie van 2800 medewerkers. Veel mensen zijn jong begonnen, hebben een lang arbeidsverleden en worden geconfronteerd met fysieke aandoeningen. Het is fysiek zwaar werk. Hiernaar wordt onderzoek verricht.

Vitaliteit is een belangrijk thema: hoe hou je mensen fit en vitaal voor de toekomst en kunnen zij de eindstreep halen. Bewustwording is daarvoor weer belangrijk, bijvoorbeeld als het gaat om een andere leefstijl.

Ook moet er uiteraard aandacht zijn voor medewerkers die een chronische aandoening hebben. Bekeken wordt hoe zij kunnen worden geholpen. Bijvoorbeeld door de arbeidsdag te verminderen in tijd, door te kijken wat ze nog zelf kunnen en welke inbreng ze kunnen leveren om zelf actief in het proces mee te doen.

De *voorzitter* memoreert dat mevrouw *Gunning* in haar inleiding het accent op drie zaken heeft gelegd:

- preventie;
- op de werkvloer met elkaar in gesprek gaan;
- kennisvergroting bij werkgevers en werknemers maar ook bij de reguliere gezondheidszorg.

Het advies pleit niet zozeer voor nieuwe wet- en regelgeving maar signaleert dat de bestaande wet- en regelgeving beter benut zou moeten worden.

Herkennen de genodigden het advies?

De heer *Lie-a-Lien* beantwoordt die vraag bevestigend. Zeker preventie is van groot belang: er moet vooruit worden gekeken om problemen te voorkomen. Op dit moment is spreker bezig met omliggende bedrijven afspraken te maken over de ondersteuning bij chronische aandoeningen en re-integratie. Hoe kunnen we elkaar daarin kunnen versterken en hoe kunnen medewerkers geholpen om aan het werk te blijven?

Ook mevrouw *Foumani* herkent de drie gelegde accenten in het advies. Spreekster benadrukt vooral het belang van de dialoog. Wil je als chronisch zieke werknemer geholpen worden, dan kun je pas begrip van de werkgever krijgen wanneer je de dialoog aangaat. Pas als jij vertelt wat je beperkingen zijn, wat je valkuilen zijn en waar je tegen aanloopt, kun je verwachten dat de werkgever/leidinggevende je een hand toereikt om je te helpen met aanpassingen.

De *voorzitter* constateert dat de betrokken partijen in het advies worden opgeroepen om aan de slag te gaan. Welk resultaat hoopt mevrouw *Gunning* over zeg een jaar te zien?

Mevrouw *Gunning* wijst erop dat beide genodigden hebben deelgenomen aan een door de commissie in december 2015 georganiseerde dialoogbijeenkomst. Daar viel haar op hoeveel concrete voorbeelden waren van bedrijven of organisaties die hiermee heel actief bezig zijn. Zo verkeert het Longfonds in een prachtige positie om niet alleen patiënten te helpen, maar ook om artsen te helpen, zodat zij een beter begrip krijgen wat deze chronische ziekte voor de arbeidsituatie betekent. Royal IHC op zijn beurt probeert in samenwerking met bedrijven in de omgeving mensen een passende arbeidsplaats te geven.

Op welke manier kan mevrouw *Foumani* ons helpen dat alle longartsen meer begrip krijgen over de factor arbeid? Hoe kan de heer *Lie-a-Lien* ons helpen om andere bedrijven te laten profiteren van de in ICH opgedane ervaringen?

Mevrouw *Foumani* denkt dat het ontzettend helpt wanneer mede door het voorliggende advies een chronische ziekte, los van de inzet van patiëntenorganisaties, meer bespreekbaar wordt in de werkkamer van artsen in de ziekenhuizen. Dat mensen weten dat er een cultuur is waarbij over een chronische ziekte mag worden gepraat en dat je niet wordt afgerekend als je daarover praat en om aanpassingen vraagt. Op dat punt is een cultuuromslag nodig en daar helpt een advies zoals dat nu voorligt sterk bij. Dat zou oplossingen een stap verder brengen: uiteindelijk moeten mensen het samen doen.

De heer *Lie-a-Lien* geeft aan dat hij het onderwerp hoog op de agenda probeert te houden van de veiligheids-, gezondheids- en welzijnscommissie binnen de onderneming. Ook de betrokkenheid van de ondernemingsraad en aandacht van het bestuur belangrijk. Hen houdt hij voor hoe belangrijk is om mensen, die talentvol zijn maar vanwege een beperking minder inzetbaar zijn, te helpen op een andere manier een volwaardige plaats te geven in de onderneming.

De *voorzitter* vraagt hoe kleine ondernemers in het mkb verder kunnen worden geholpen om hun kennis te vergroten. Van werkgeverszijde is betoogd dat werkgever en werknemer elkaar juist in het mkb goed kennen. Anderzijds is het ook niet gebruikelijk in Nederland om open over je gezondheidsklachten en -beperkingen te zijn. Hoe kan hiermee het beste worden omgegaan?

Mevrouw *Gunning* licht toe dat in het advies wordt bepleit om patiëntenverenigingen, gezondheidsfondsen en de regionale kenniscentra te benutten als instrument voor informatie aan een bedrijf of bedrijfsarts.

Andersom zouden huisartsen en specialisten in ieder geval aan hun patiënt moeten vragen waar hij/zij werkt om de medische behandeling daarmee samen te kunnen laten gaan. Natuurlijk kennen zij de arbeidsomstandigheden van alle bedrijven in Nederland niet. De concentratie van kennis zou het gemakkelijker moeten maken.

Vaak zullen arboartsen of bedrijfsartsen hierin een rol kunnen spelen. Voor een klein bedrijf is het soms heel moeilijk om de arbeidsomstandigheden met maatwerk aan te passen. Dan is het belangrijk dat zij in de regio een netwerk hebben om samen met andere bedrijven het vereiste maatwerk tot stand te kunnen brengen.

Verdere discussie:

Desgevraagd door de voorzitter laat de heer *Van Straalen* weten dat de uitdaging voor het mkb terecht is geschetst. Zonder enige twijfel zal sprake zijn van een kennishiaat over mogelijke aanpassingen. Het begint allemaal met een dialoog, waarin de mogelijkheden en onmogelijkheden binnen de bedrijfsomgeving voor een medewerker volstrekt transparant worden gemaakt. Wanneer dit met elkaar helder is, is de zoektocht naar kennis en informatie over aanpassingen te maken. Professionele ondersteuning om de mkb-ondernemer te ontzorgen, kan daarbij waardevol zijn.

De heer *Van Woerkom* is zeer onder de indruk van het advies. Het doet hem denken aan de tijd dat hij bij de ANWB leiding mocht geven ook aan ouder wordende medewerkers, zeker in de wegenwachtorganisatie. Hij herkent dan ook veel van de geschetste problematiek.

In het advies wordt sterk de nadruk gelegd op de relatie tussen de werkgever/leidinggevende en de individuele werknemer. Zijn ervaring is dat het voor oplossingen nodig is om ook de andere werknemers erbij te betrekken. Die andere werknemers moeten voor een deel op hun schouders nemen wat hun collega niet meer op zijn/haar schouders kan nemen om te kunnen blijven functioneren.

De *voorzitter* begrijpt dat de heer Van Woerkom bepleit de chronische ziekte breder bespreekbaar te maken en collega-werknemers erbij te betrekken.

De heer *Van Woerkom* wijst erop dat daarin spanning zit vanwege het privacyaspect. Bij de ANWB is ervoor gekozen om de betrokken werknemer zoveel mogelijk aan zijn/haar collega's te laten vertellen wat hij/zij wel niet meer kan. Spreker weet niet of dit in alle opzichten succesvol is geweest.

Desgevraagd door de voorzitter stelt mevrouw *Foumani* deze aanbeveling absoluut te herkennen. Zij zelf is er een voorbeeld van dat dit succesvol kan zijn. Bij een longziekte heerst het idee dat één pufje bij een longziekte voldoende is om als 'Olympisch atlete door te kunnen rennen'. De werkelijkheid is dat je kantoorwerkplek helemaal in orde kan zijn, maar dat er een vaas prachtige lelies op de balie van de receptie kan staan, waardoor je meteen een ambulance kan bellen. Ook de aftershave-walm van een collega slaat op je luchtwegen. Zelf heeft spreekster voor deze zaken aandacht gevraagd door er zoveel mogelijk over te praten. In het begin willen collega's niet alles weten en vinden ze dat je dit soort zaken voor jezelf moet houden. Wanneer je echter uitlegt dat dit jouw manier is om ervoor te zorgen dat je binnen het kantoor kunt blijven werken, kunnen collega's een beetje van je last op zich nemen. De werkgever op zijn beurt ziet een werknemer die weliswaar ziek is, maar zich nog meer voor haar werk wil inzetten omdat ze het gevoel heeft dat ze welkom blijft.

De *voorzitter* stelt vast dat zo'n laatste voorbeeld ook aangeeft dat zaken niet altijd ingewikkeld hoeven te zijn, maar soms erop neerkomen dat je een ander vraagt rekening met jou te houden en dat jij rekening met een ander houdt.

Afronding bespreking en vaststelling ontwerpadvies:

Het voorliggende ontwerpadvies wordt unaniem door de raad vastgesteld.

De *voorzitter* dankt mevrouw Foumani en de heer Lie-a-Lien voor hun komst en toelichting, mevrouw Gunning voor haar voorzitterschap van de voorbereidingscommissie, de vertegenwoordigers van de geledingen in de commissie en het secretariaat voor het opgestelde advies en het vele verrichte werk.

De raadsleden vallen haar hierin met applaus bij.

De heer *Heerts* roept voorzitter en secretariaat mede namens zijn collega's Limmen en Van Holstein op om maximale publiciteit voor dit advies te proberen te bewerkstelligen.

7. Rondvraag en sluiting

Afscheid heer De Vries:

De *voorzitter* geeft aan dat Casper de Vries sinds 2012 kroonlid is. In het toenmalige SER-magazine stelde de heer De Vries een bijdrage te hopen te leveren aan de poldersamenleving door allereerst goed te luisteren en daarna zijn kennis in te brengen op de punten waaraan behoefte is. Geconstateerd kan worden dat de heer De Vries dit op een uiterst adequate manier heeft gedaan.

Hij heeft vooral veel werk verricht in de Commissie Europa en de Commissie Sociaal-Economische Aangelegenheden. Het is spreekster evenmin ontgaan dat de heer De Vries veel plezier had in de vergaderingen en altijd de positieve kant zocht om verder te komen, soms met een grap, hetgeen een buitengewoon constructieve inbreng is geweest. Zijn specialismen lagen op monetaire economie en Europa. In beide genoemde commissies was hij zeer op zijn plek.

Waarom dan toch afscheid nemen? In de SER bestaat de goede regel dat wanneer een kroonlid ook elders zijn/haar expertise inbrengt, hetgeen de heer De Vries sinds kort bij de WRR doet, geprobeerd wordt te profiteren van zijn daar opgedane inzichten en ervaringen zonder dat vermenging plaatsvindt. In die zin is niet alleen sprake van een afscheid maar ook van een start van een verdere samenwerking, omdat de SER graag gebruik zal willen maken van zijn WRR-periode. In het kroonledenoverleg stelde de heer De Vries weg te kunnen gaan bij de SER, omdat de crisis voorbij is en hij niet meer nodig was. Indachtig het debat dat vandaag met de heer Swank is gevoerd over de recente besluiten van de ECB, is dit voor spreekster nog allerminst zeker. In ieder geval kan nog via de WRR een beroep op de heer De Vries worden gedaan. Spreekster dankt de heer De Vries voor zijn inzet, betrokkenheid en open houding en wenst hem alle goeds.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun bijval. De *voorzitter* overhandigt de heer De Vries een afscheidscadeau, een kleine materiële blijk van waardering.

De heer *De Vries* dankt de voorzitter voor haar toespraak. Hij heeft het werk bij de SER inderdaad met veel plezier gedaan. Bij zijn aantreden, heerste er een crisis in Nederland, hetgeen zijn expertise is. Internationaal staat hij bekend als de 'man met de dikke staarten', ofwel tijden van economische neergang waarbij hij gebruik maakt van Nederlandse technologie voor het rekenwerk, namelijk het spiegelbeeld van de vraag hoe hoog een dijk moet zijn.

Langzamerhand is de nadruk in het werk van de SER natuurlijk op de arbeidsmarkt komen te liggen. Dit is inderdaad heel belangrijk, maar hier ligt niet zijn expertise. Spreker hoopt dat werkgevers en werknemers de moed durven te tonen om vóór de volgende kabinetscrisis een oplossing te vinden voor het grote probleem van het 'inregelen' van de flexibele arbeidsmarkt, zodanig dat hiermee weer een aantal jaren vooruit kan worden gegaan. Hij wenst de SER hiermee veel succes.

De raadsleden geven opnieuw met applaus blijk van hun waardering.

Rondvraag:

Een reactie van mevrouw Siertsema over het convenant Duurzame Kleding en Textiel is verwerkt bij het desbetreffende punt onder de mededelingen.

Mevrouw Hoogstraaten wordt gefeliciteerd met haar verjaardag.

De heer *Van Woerkom* verzoekt de voorzitter de raadsleden nogmaals een richtlijn aan te reiken over de omgang met vertrouwelijke stukken, die vóór vaststelling in de raad al in de publiciteit zijn.

Ook om te voorkomen dat anderen anders schrijven over adviezen dan de SER wil, is aldus de *voorzitter* in het verleden afgesproken dat de door de commissie van voorbereiding vastgestelde versie van het ontwerpadvies (de 'witte' versie) in beginsel openbaar wordt gemaakt c.q. naar buiten wordt gebracht. De laatste tijd lag dat moment vaak kort vóór de raadsvergadering, waarin het ontwerpadvies zou worden vastgesteld. In die gevallen is er mede daarom voor gekozen om openbaarmaking/publicatie rond het moment van de raadsvergadering te laten plaatsvinden aan de hand van de 'groene' versie van het ontwerpadvies, de in de raadsvergadering te behandelen versie van het advies.

Spreekster stelt voor dat nog eens gekeken wordt naar de gemaakte afspraken. Het feit dat een advies of rapport in de raadsvergadering (nagenoeg) altijd zonder wijzigingen wordt vastgesteld, verhoudt zich in termen van publiciteit overigens moeilijk met de gewenste verlevendiging van raadsvergaderingen.

Van de rondvraag wordt verder geen gebruik gemaakt.

Werklunch:

Na afloop van deze vergadering vindt een werklunch plaats. Mevrouw Van Geest verzorgt een inleiding over de ontwikkeling van de Nederlandse economie in internationale context, gebaseerd op de recent uitgebrachte raming Centraal Economisch Plan(CEP) 2016.

De *voorzitter* sluit de vergadering om 11.55 uur.